

سبک زندگی در نهج البلاغه

(سیره‌شناسی)

پایبندی به عهد و پیمان

مصطفی دلشاد تهرانی

تهران، میرداماد، میدان مادر، خیابان شاه نظری
خیابان سیاهان، شماره ۲۶ - تلفن: ۲۲۶۷۰۲۳۳

مؤلف: مصطفی دلشاد تهرانی

ویراستار: حسن رفعتی

حروفچین و صفحہ آرا: محمد ملک زادہ • طراح جلد: کوکب طاہریاز

چاپ و صحافی: روز

نوبت چاپ: چاپ اول، پاییز ۱۳۹۴

مارگان ۵۰ نسخه • قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

ISBN:978-964-7313-46-9 شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۳۱۳-۴۶-۹

دلدشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۴۴ -)
سبک زندگی در نهج البلاغه (سیره‌شناسی): پایبندی به عهد و پیمان / خطه / نهاد تهرانی، تهران: دریا، ۱۵۸ ص.

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیفا.

کتابنامہ: ۱۴۳ ص. [۱۵۸]۔

۱. علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - اخلاص
۲. علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - وفاء
الف. علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - شرح
ب. عنوان

ج. عنوان: نهج البلاغه. شرح.

297/9010

BP ٢٨ / ٥٩ / الف ٣ د ٨

فهرست مطالب

۹	دیباچه
۱۱	۱. نهج البلاغه و مؤلفان آن
۲۰	۲. روش‌های مطالعه و تحقیق نهج البلاغه
۲۴	۳. معنا و مفهوم سبک و سیره
۲۷	۴. معنای اصطلاحی و پیشینه کاربرد اصطلاحی سیره
۳۰	۵. شاخصه‌های مفهومی سیره
۳۰	۵-۱. اصول کلی
۳۱	۵-۲. عملی بودن
۳۱	۵-۳. ثابت بودن
۳۴	۵-۴. حاکم بودن
۳۴	۶. سیره امام علی (ع) در نهج البلاغه
۳۷	پایبندی به عهد و پیمان
۳۹	جایگاه پایبندی به عهد و پیمان

- ۴۳ عرصه‌های پایبندی به عهد و پیمان
- ۴۵ عرصه فردی
- ۴۸ ماهیت پیمان‌شکنی
- ۵۰ پایبندی به عهد و پیمان، اساس اعتبار انسان
- ۵۳ عرصه اجتماعی
- ۵۶ تأکید بر پاسداری از عهد و پیمان
- ۵۹ پایبندی امام علی (ع) به عهد و پیمان در عرصه اجتماعی
- ۶۵ عرصه سیاسی
- ۶۸ فاجعه پیمان‌شکنی در عرصه سیاسی
- ۷۸ پایبندی امام علی (ع) به عهد و پیمان در عرصه سیاسی
- ۸۱ عرصه حکومتی
- ۸۴ پاسداری از عهد و پیمان، اساس حکومت
- ۸۶ پایبندی امام علی (ع) به عهد و پیمان بسته شده
- ۹۱ عرصه مدیریتی
- ۹۴ پایبندی به عهد و پیمان، عامل اصلی سلامت و پیشرفت مدیریت
- ۹۵ پرهیز از هرگونه خیانت و پیمان‌شکنی در مدیریت

۱۰۱	 عرصه اقتصادی
۱۰۴	 تأکید بر پابندی به عهد و پیمان‌های اقتصادی
۱۰۸	 جلوگیری از خیانت و پیمان‌شکنی در امور اقتصادی
۱۱۹	 عرصه نظامی
۱۲۲	 پابندی به عهد و پیمان در عرصه نظامی
۱۲۴	 پابندی علم (ع) به عهد و پیمان در عرصه نظامی
۱۲۷	 عرصه دینداری
۱۳۰	 گوهر دینداری
۱۳۲	 پابندی به تعهدات دینی
۱۳۷	 نمایه
۱۴۳	 منابع و مآخذ

۱. نهج البلاغه و مؤلف آن

نهج البلاغه بی تردید، پس از قرآن کریم گرانبه‌ترین و ارزشمندترین میراث فرهنگی اسلام است. تألیف این اثر به سال ۴۰۰ هجری به دست ابوالحسن محمد بن حسن موسوی معروف به سید رضی و شریف رضی طی شانزده سال به پایان رسید. وی به سال ۳۵۹ هجری دیده بر جهان گشود و به سال ۴۱۰ هجری در جهان فرو بست. شریف رضی از برجسته‌ترین عالمان مسلمان است که در عزت نفس و بلندنظری، سخاوت و بخشندگی، پابندز به امور شایسته، پرهیز از تملق و چاپلوسی، پارسایی و پرواداری، آزادگی و عالت خواهی در روزگار خود مانند نداشته است. بیش از ده سال از سن سید رضی نگذشته بود که به سرودن شعر پرداخت و چنان قریحه‌ای را به نمایش نشان داد که سابقه نداشت. هنوز بیستمین بهار زندگی را پشت سر گذاشته بود که در تمام معارف و علوم اسلامی سرآمد همگان شد، و در سرودن شعر به مقامی دست یافت که هیچ‌کس بدان مرتبه راه

نیافت.^۱

سید رضی با وجود گرفتاری‌های بسیار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، و نیز مشاغل مهم و حساس و وقت‌گیری همچون نقابت طالبیان و امارت حج و نظارت دیوان مظالم،^۲ در عمر چهل و هفت ساله خویش آثاری بس مهم برجای گذاشت که هریک در نوع خود نیاز و حائز اهمیتی بسیار است که البته برخی از آن‌ها به جای مانده و بیشتر آن‌ها از میان رفته و جز نام و نشانی از آن‌ها باقی نمانده است. پس آن آثار شریف رضی نهج البلاغه مهم‌ترین و برجسته‌ترین آن‌ها است که هیچ کتاب پس از قرآن کریم به والایی و شیوایی، و گرانبمایی و جاودانگی آن‌ها نرسد.

نهج البلاغه (راه روشن باریت) عنوانی است که سید رضی برای منتخبی از خطبه‌ها و مواعظ آن‌ها و عهدنامه‌ها، و کلمات کوتاه و قصار امیرمؤمنان علی (ع) برگزیده است.^۳ و این کتاب در فرهنگ اسلامی مانند آفتاب نیمروز می‌درخشد و صدفی مشحون از گوهرهایی از حکمت‌های عالی است.^۴

شریف رضی چنان‌که خود در مقدمه نهج البلاغه تصریح داده است به سال ۳۸۴ هجری تألیف کتابی را آغاز کرد در خصوص ویژگی‌های امامان شیعه که مشتمل بر خبرهای جالب و مستند برجسته آنان بود و نام آن را «خصائص الأئمة» گذاشت. پس از

۱. بنیة الدمر، ج ۳، ص ۱۵۵؛ الکنی والالقب، ج ۲، ص ۳۶۸.

۲. بنیة الدمر، ج ۳، ص ۱۵۵؛ عمدة الطالب، ص ۲۳۷.

۳. مصادر نهج البلاغة و أسانیده، ج ۱، ص ۸۷.

۴. در پیرامون نهج البلاغه، ص ۱۹.

گردآوری خصائص امیرمؤمنان علی (ع) موانع ایام و گرفتاری‌های روزگار وی را از تمام کردن باقی کتاب بازداشت. او آن کتاب را به باب‌ها و فصل‌هایی تقسیم کرده بود و در پایان آن فصلی را به سخنان کوتاه امام (ع) در زمینه مواعظ و حکم و امثال و آداب نقل شده از آن حضرت - به جز خطبه‌های بلند و نامه‌های مفصل - اختصاص داده و این مطالب را در آن فصل آورده بود. گروهی از دوستان او، این فصل را بسیار پسندیدند و از نکات بی‌نظیر آن دچار شگفتی شدند و از وی خواستند که بی تأمل کند که سخنان برگزیده امام علی (ع) در همه رشته‌ها و شاخه‌های کفارش، از خطبه‌های آن حضرت گرفته تا نامه‌ها و مواعظه‌ها آداب و برداشته باشد. شریف رضی یادآور شده است که آنان می‌دانستند این کتاب، دربردارنده شگفتی‌های بلاغت و نمونه‌های ارزنده و عالی است. گوهرهای ادبیات عربی و نکات درخشان از سخنان دینی و دنیوی خواهد بود که در هیچ کتابی جمع‌آوری نشده و در هیچ نوشته‌ای تمام جوانب آن گردآوری نگشته است، زیرا تنها امیرمؤمنان (ع) است که سرچشمه و آبشخور فصاحت و منشأ و آفریدگار بلاغت است؛ کوهرهای هفت‌اش به وسیله او آشکار، و آداب و آیینش از او گرفته شده است. امام خطیبان و سخنوران به او اقتدا کرده و همه واعظان بلیغ از سخن او استمداد جسته‌اند. با وجود این، او همیشه پیشرو است و آثار دنباله‌رو، او مقدم است و آنان مؤخر، زیرا سخنان آن حضرت رنگ علم الهی و عطر سخنان پیامبر را به همراه دارد.^۱

۱. نهج البلاغة، مقدمة شریف الرضی، صص ۳۳-۳۴.

شریف رضی در مقدمه خود بر نهج البلاغه یادآور شده است که با چنین انگیزه‌ای خواسته دوستان را اجابت کرد و این کار بزرگ را آغاز نمود، درحالی که یقین داشت سود و نفع معنوی آن بسیار است و به‌زودی همه جا را تحت سیطره خود قرار خواهد داد و اجر آن ذخیره آخرت خواهد بود. او اضافه کرده است که بدین وسیله خواسته علاوه بر فضایل بی‌شمار دیگر، بزرگی قدر و شخصیت امیرمؤمنان (ع) را در فضیلت سخنان نیز آشکار سازد، زیرا او تنها فردی است که از میان تمام گذشتگان سخن از ایشان به جا مانده، به آخرین مرحله فصاحت و بلاغت رسیده است، اما سخنان آن حضرت اقیانوسی است بی‌کرانه و از نمونه‌هایی که هرگز درخشش آن کاستی نگیرد.^۱ سبک شریف رضی در تألیف نهج البلاغه دارای شش ویژگی است:

گزینشی؛ صحت صدوری؛ ارسال حدیثی؛ بلاغت کلامی؛ غنای محتوایی؛ ناپیوستگی تاریخی.

شریف رضی در تألیف خود به‌طور کامل گزینش و با حذف اسناد روایات (ارسال حدیثی) عمل کرده و از مجمره آموزهای امام علی (ع) که در اختیار داشته نمونه‌هایی را براساس دیدار ذوق سخن‌شناسانه، ادیبانه و زیبایی‌شناسانه خود برگزیده و از آن نمونه‌ها قسمت‌هایی را جدا کرده و با نظمی زیبا در کنار هم چیدمان بخشیده است. وی چنان که در مقدمه خویش بر نهج البلاغه یادآور شده، در این گزینش انواع سخنان امام (ع) در همه رشته‌ها و

شاخه‌های گفتارش را آورده و تنوعی بسیار گسترده فراهم کرده و در این کار بلیغ‌ترین نمونه‌ها را برگزیده و مجموعه‌ای فراهم کرده که از نظر غنای محتوایی بی‌مانند است.

شریف رضی در تمام مواردی که خطبه، سخن، نامه، وصیت‌نامه، و سفارشی را نقل کرده، با آوردن حرف «مِنْ» مشخص کرده که مطلب را بطور کامل نقل نکرده و گزیده‌ای از آن را آورده است. در بخش خطبه‌ها، به جز پنج مورد، یعنی سخن‌های شماره ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۷۰، ۲۰۷ که به مورکان نقل شده، در بقیه موارد با تعبیر: مِنْ خطبه‌له علیه‌السلام، مِنْ کلام له علیه‌السلام، و مِنْ دعاء له علیه‌السلام، مشخص شده که کسی از مطالب آمده است؛ و در بخش نامه‌ها، به جز موارد ۱۵ و ۱۶ که شامل نقل شده، بقیه موارد با تعبیر: مِنْ کتاب له علیه‌السلام، و مِنْ وصیه له علیه‌السلام، و مِنْ عهد له علیه‌السلام، مِنْ حلف له علیه‌السلام آمده که نشان‌دهنده گزیده بودن آن‌هاست. در بخش حکمت‌ها، شریف رضی حرف «مِنْ» را به کار نبرده است، زیرا آنچه نقل کرده، خود بیانگر حکمتی و سخنی که ماه است و گزیده از آن معنا ندارد.

شریف رضی در گزینش خویش براساس روش فقه‌المدنی خود آنچه را آورده به صحت صدور آن اطمینان داشته است، و به هر کار بشری احتمال خطا وجود دارد.

نکته مهم دیگر در گزینش‌های شریف رضی آن است که وی چنان که خود در مقدمه خویش بر نهج البلاغه اشاره کرده، پیوستگی تاریخی مطالب را رعایت نکرده است، و بر این اساس حتی در مواردی قسمت‌هایی از دو یا چند خطبه و سخن و گاه نامه امام (ع) را

برگزیده و آن‌ها را در کنار هم قرار داده و در یک خطبه یا سخن و نامه آورده است و به اصطلاح تقطیع و تنظیم انجام داده است.

شریف رضی در تنظیم این کتاب، آن را به سه بخش تقسیم کرده چنان که خود در مقدمه یادآور شده که دیده است سخنان آن حضرت را که در سه محور می‌گردد؛ نخست: خطبه‌ها و فرمان‌ها، دوم: نامه‌ها و پیغام‌ها، و سوم: کلمات حکمت‌آمیز و موعظه‌ها. پس ابتدا خطبه‌های شگفت، سپس نامه‌های زیبا و سرانجام حکمت‌ها و کلمات ناب انتخاب و انتخاب کرده و هریک را در بابی مستقل قرار داده است و هرده به بخشی از آن حضرت دست یافته که جزو هیچ یک از این سه بخش نبود. آن را با مناسب‌ترین و نزدیک‌ترین باب قرار داده است.^۱ بدین ترتیب شریف رضی ۲۴۱ خطبه، ۷۹ نامه، و ۴۸۹ حکمت را برگزیده و در نهج البلاغه آورده است.^۲ در نسخه‌ها و شروح مختلف نهج البلاغه این تعداد اندک مختلف است و دلیل آن این است که برخی، یک خطبه و جز آن را به دو بخش نموده و گاهی دو خطبه و غیر آن را تحت یک عنوان و شماره ذکر کرده‌اند. همچنین در بخش حکمت‌ها شریف رضی پس از آوردن حکمت ۱۰۰، فصلی از حکمت‌هایی گشوده است که غریب می‌نماید و نیازمند تفسیر است و در این فصل ۹ حکمت را که جدا شماره گذاری شده است، و تفسیر کرده و سپس به ادامه بخش حکمت‌هایی پرداخته است که نیازمند تفسیر نیست و با شماره ۲۶۱ به بعد مشخص شده است.

۱. همان، ص ۳۶.

۲. مطابق شماره گذاری نسخه دکتر صبحی صالح.

۳. مطابق همین شماره گذاری.

بدین ترتیب کتابی شگفت ظهور یافت که در آن والاترین اندیشه‌ها و معرفت‌ها، و نیکوترین سیرت‌ها و سلوک‌ها جلوه یافته و انسان را راه نموده و به بهترین مقصد و کمالات و زندگی هدایت کرده است. نهج البلاغه از وجوه گوناگون کتابی شگفت است: واژه‌ها و مفردات، مرکبات، عبارات، بافت سخن و هندسه کلام، بلاغت بی‌امد، رسیقی کلام، قوت و استحکام، لطافت و سحر بیان، معانی و معارف والا، وجوه متعدد کلام و محدود نبودن به یک زمینه خاص، تأثیرگذاری در دله و نفوذ در جان‌ها، و راهگشایی در عرصه‌های گوناگون.

نهج البلاغه چشمه‌ای است از خورشید حقیقت که رایحه وحی الهی و شمیم کلام نبوی را انستهم می‌شود؛ کتابی که دربرگیرنده حکمت‌های متعالی، کمالات انسانی، وابط و مناسبات اجتماعی و جامعه‌شناسی، سیاست و قوانین راست سیاسی، مواظ نورانی، سلوک الهی، نظام تربیتی، آیین مدیریت و حکومتداری، سنت‌های تاریخی، راه و رسم زندگی، و عرفان حقیقی را نظام اخلاقی است.

شریف رضی در تألیف گرانقدر خود مطالب نقل شده از امیرمؤمنان علی (ع) را بدون ذکر اسناد آورده و نهج البلاغه را نظر حدیثی «مُرْسَل» یعنی از سندرها شده است و وی جز در هفده مورد آن‌هم به طور کلی، مطالب را مستقیم از امیرمؤمنان علی (ع) نقل کرده و سلسله راویان را حذف کرده است، زیرا او در مقام تألیف کتابی فقهی یا گردآوری احادیث در حوزه احکام و امور شرعی نبوده

است،^۱ بلکه همان طور که خود وی در مقدمه نهج البلاغه تصریح کرده در پی آن بوده است که کتابی تألیف کند که شگفتی های بلاغت و نمونه های ارزنده فصاحت و بی نظیری معارف امام علی (ع) در آموزه های دینی و دنیوی را نشان دهد که در هیچ کتابی جمع آوری نشده و در هیچ نوشته ای تمام جوانب آن نیامده است.^۲ همچنین اسرار شخصیتی و علمی شریف رضی مایه اعتماد به کاری است که وی انجام داده است.^۳ شأن نهج البلاغه نیز چنان است که خود حجت و دلیل صحت و راستی خویش است.^۴

آفتاب آمد دلیل آفتاب

گدایان باید از وی رو متاب^۵

درباره نهج البلاغه هیچ تردیدی گویاتر و محکم تر از الفاظ و معانی آن نیست و نهج البلاغه خود بهترین شاهد صحت صدور آن - در مجموع - از امیر مؤمنان علی (ع) است البته بسیاری از عالمان کتاب هایی با عنوان استناد نهج البلاغه، احادیث نهج البلاغه، اسناد نهج البلاغه، و مصادر نهج البلاغه تألیف کرده اند تا منابع و اسناد نهج البلاغه را در این آثار گرد آورند. فهرست هایی از

۱. سیری در نهج البلاغه، ص ۴ - ۵.

۲. نهج البلاغه، مقدمه شریف الرضی، ص ۳۴.

۳. نک: نقد الرجال، ص ۳۰۳؛ امل الآمل، ج ۲، ص ۲۶۲؛ مصادر

نهج البلاغه و آسانیده، ج ۱، ص ۸۷.

۴. نک: مدارك نهج البلاغه و دفع الشبهات عنه، صص ۱۹۳ - ۱۹۹.

۵. مثنوی معنوی، دفتر اول، بیت ۱۱۶.

۶. مدارك نهج البلاغه و دفع الشبهات عنه، از هادی کاشف الغطاء؛ مصادر

نهج البلاغه دارای سندهایی متصل و قابل اطمینان سندی است، و چنانچه قسمت‌های دیگر در کنار این قسمت‌ها قرار داده شود، به وضوح برای هرکس که اهل دقت نظر و شناخت سبک سخن باشد، روشن می‌گردد که نهج البلاغه در مجموع دارای یک سبک است و از یک منبع صادر شده است.^۱ بنابراین در اعتبارسنجی نهج البلاغه می‌توان گفت که این کتاب دارای اعتبار محتوایی، اعتبار ادبی، اعتبار سندی و اعتبار سبکی بوده و در انتساب مطالب آن - در مجموع - به امیرمؤمنان (علی) هیچ تردیدی نیست.

→ نهج البلاغه فی مدارك نهج البلاغه، از سید هبة‌الدین حسینی شهرستانی؛ استاد نهج البلاغه، از امتیاز علیخان عرشی؛ مصاد نهج البلاغه و آسانیده، از سید عبدالزهره حسینی خطیب؛ مدارك نهج البلاغه، از عبد الله بن مسعود؛ پژوهشی در اسناد و مدارك نهج البلاغه، از سید محمد مهدی جعفری؛ بررسی نهج البلاغه و اسناد آن، از سید جواد مصطفوی؛ بحثی کوتاه پیرامون نهج البلاغه، مدارك آن، از رضا استادی؛ پرتوی از نهج البلاغه، از سید محمد مهدی جعفری؛ مدارك نهج البلاغه، از سید محمد حسین حسینی جلالی.

نک: شرح ابن ابی‌الحدید، ج ۱، صص ۲۰۵-۲۰۶؛ ج ۱۰، صص ۱۲۷-۱۲۹؛ نهج البلاغه از کیست؟، صص ۲۳-۲۶؛ پرتوی از نهج البلاغه مصطفوی، ص ۱۶۵.

۱. نک: شرح ابن ابی‌الحدید، ج ۱، صص ۲۰۵-۲۰۶؛ ج ۱۰، صص ۱۲۷-۱۲۹؛ نهج البلاغه از کیست؟، صص ۲۳-۲۶؛ پرتوی از نهج البلاغه مصطفوی، ص ۱۶۵.